

A FEJEDELEM ÉS FŐTÁBORNOKA *A RÁKÓCZI-ÉV EMLÉKÉRE*

A RÁKÓCZI-FELKELÉS még teljesen meg nem világított problémái közé tartozik a II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós közötti viszony meghatározása. Sokakat foglalkoztatott az a kérdés, hogy a két vezérférfiú között melyik volt a nagyobb, melyiknek van több érdeme a nemzet talpraállítása és a felkelés politikai és katonai megszervezése körül.¹

A kortársak, a későbbi századok történetírói s a magyar közvélemény jórésze sokáig Bercsényit tartotta a felkelés lelkének s a kuruc hadsereg megteremtőjének. Ez a megállapítás, ha az ember figyelemmel kíséri Rákóczi szerepét és működését az egész felkelés alatt, semmiképpen sem helyes, főleg nem a felkelés katonai vonatkozásaiban. A két férfiú közötti egyensúlyt ugyanúgy Thaly mint Márki, helyesen ismeri fel, de Thaly is (Bercsényiről írt nagy művében) őt tartja a felkelés lelkének, a mozgalom megteremtőjének, vezérlő szellemének. Márki műveiből sem domborodik ki eléggé az, hogy Bercsényi határozott, éles profilú, mindenütt előtérben érezhető, korlátlan tekintélyű egyénisége mellett, mégis csak a passzív természetű és csendes, a higgadtan ítélő, nagyobb látókörű és nagy tervei mellett szívósabban kitartó Rákóczi volt a konföderált rendek és a hadsereg tulajdonképpeni vezetője, a nemzeti felkelés eszmei tartalmának testet öltött központja. Csupán a legújabbkori történetkutatás fényénél látjuk a Rákóczi és Bercsényi közti kapcsolatot helyesen és határozhatjuk meg e két főszeplő valódi helyét a felkelés eseményeinek élén.

Ha alábbi fejtegetéseimben több vonásban eltérek a róluk alkotott eddigi felfogásoktól, ez azért van, mert kutatásaimban mindenkor a felkelés hadjáratának, a kuruc sereg szervezésének tanulmányozásából indulok ki. A felkelés történeti színpadának ezen a részén, sokkal élesebb megvilágításban állanak egymás mellett, vagy egymással szemközt Rákóczi és Bercsényi alakjai, mint a mozgalom egyéb vonatkozásaiban. A politikában, diplomáciában sok gondolatot, cselekedetet elfed a külszín, az érintkezés, tanácskozás külső alakja. Az emberek gyakran jelmezeket öltenek magukra s a szükség, vagy államérdek is azt parancsolja, hogy ne azt mondják egymásnak, amit gondolnak. Ágyúk tüzében, meztelen fegyverek zajában azonban menthetetlenül

¹ Lásd a Magyar Szemle ez évi áprilisi számában e cikk szerzőjének „II. Rákóczi Ferenc emlékezete“ c. és Weltmann Imrénének „A Rákóczi-év és a történettudomány“ c. tanulmányát.

előbukkan az ember valódi egyénisége. Ilyenkor mindenki már csak úgy intézkedik és cselekszik, ahogy azt lelki alkata, — nolens-volens — parancsolja. Amíg nem ismerjük egy hadvezér magatartását a csaták forgatagában, addig véleményünket róla nem zárhatjuk le. Ezért, ha a két vezérről alkotott képünket még ebből a szempontból is megvilágítjuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a felkelés történetében Rákóczi semmiesetre sem szorult Bercsényi mögé a második helyre. Bercsényi nagy ember volt, de Rákóczi még nagyobb és a valóságban ő volt a felkelés éltető lelke, szellemi vezére.

Hogy a két fővezető egymáshoz való viszonyát megérthessük, vissza kell tekintenünk megismerkedésük körülményeire.

Rákóczi 1694-ben kötött házassága után telepedett le végleg Magyarországon, Bercsényi ellenben a török háborúkban mint lovasvezér és várkapitány, azután mint az ország főhadbiztosa, állandóan itt élt s ízig-vérig magyar vérmérsékletével fokozott mértékben felismerhette és átélte a császári sereg zsarolásai nyomán keletkezett jogos elkeseredést és a nemzet tehetetlenségét.

Rákóczi eddig, — bár szívében, gondolkodásmódjában magyar volt, — ennek nem sok külső jelét adta. Különben is tartózkodó egyénisége folytán nem szívesen árulta el gondolatait s a nyugati kultúrában nevelkedő ízlésének megfelelően, Magyarországon is német szabású ruhát viselt. A kastélyaiban megforduló magyar főurak ösztönszerűen mégis benne keresték a jövő magyar szabadságharc hivatott vezérét. Vadászataik és mulatozásaik közben igyekeztek Rákóczihoz közelebb férközni. A fiatal herceg, külföldi neveléséből, utazásai alatt kialakult világnézetéből és rokon kapcsolataiból magyarázható idegenkedéssel, eleinte értelmetlenül hallgatta az őt környező magyar urak szenvedélyes kitéréseit. Amikor azonban a főurak között, a gazdagságánál, tekintélyénél s legelsősorban eszénél fogva messze kimagasló Bercsényi Miklóssal szorosabb kapcsolatba került, a kölcsönös bizalomból fakadó beszélgetések során megismerte az ország siralmas helyzetét. Ezután már csak egy lépést kellett megtennie ahhoz, hogy Bercsényivel közösen keresse a bajok gyógyító írját. Bercsényi érdeme az, hogy megértette vele történeti hivatását. Meggyőzte őt arról, hogy egyedül az ő személye lesz képes — fejedelmi házának s őseinek tekintélyére támaszkodva — a sok szertehúzó, felzabáló tervezetést összefogni és a külföldi hatalmak előtt kellő nyomatékai képviselni a magyarság érdekeit, ha kell, a Habsburg-ház ellen is.

Rákóczi első próbálkozását — a francia király támogatásának megszerzését — 1701-ben Longueval árulása megghiúsította. Bécsújhegyi fogságából szökve, Lengyelországban találkozott újból a szintén odamenekült Bercsényivel, s most már erélyesebben folytatták a felkelés előkészítését, amelynek döntő lépése és a mozgalom tulajdonképpen kezdete, Rákóczinak Magyarországra való visszatérése volt, 1703 nyarán.

E két fényes név viselője egy évtizeden át vezette jóban, rosszban a nemzet sorsát. A magyar történet lapjain, de még inkább a köztudatban ketten, szinte egy fogalommá váltak s működésüket, az esemé-

nyekre való befolyásukat a Rákóczi-felkelés eseményeinek vizsgálatánál sokszor alig lehet különválasztani. Megismerkedésüktől kezdve (1695) egészen a felkelés végéig e két — lelki diszpozíció és egyéni tulajdonságok tekintetében — egymástól annyira különböző férfi szoros benső barátságban élt s egymást kiegészítette, azután a száműzetés keserű napjaiban is együtt volt. Rákóczi, az elmélkedő fő, a széles látókörű, de jóhiszemű tervező, egészbenvéve a szív embere volt, akinek azonban hiányzott az akarateroje ahhoz, hogy célravezető gondolatait, kitűnő hadműveleti terveit, környezete ellenkezése dacára is keresztülvigye. Bercsényi ennek ellentéte. Gyors elhatározású, sziporkázó szellemű ember, aki könnyen felfogott, élesen látott mindent, hirtelen döntött és eréllyel, sokszor kíméletlenül nyersen intézkedett. S hogy terveit gyakran mégsem hajtotta végre, annak oka nem környezetének ellenkezése volt, hanem természetének az a sajátos árnyoldala, hogy válságos pillanatokban tétovázni kezdett, új, céltalan megoldásokat keresett, vagy tanácstalanul hagyta magát az események árájától tovaragadtatni.

Családi hagyományaik a királyhűség talajában gyökereztek. Ifjúságukat ugyanilyen légkörben töltötték s mint a rendi kiváltságok legmagasabb fokának előnyeit élvező főurak, a királyhűséget mindenek fölé helyezték. Egyikük sem volt „forradalmár“ a szónak szószerinti és tartalom szerű értelmében. Helyzetük sodorta őket a leromlott haza sorsát megjobbítani kívánók élére. Érdemük az, hogy a nemzeti megmozdulás jogosult voltát megértették s vállalták egy olyan felkelés vezetésének teljes súlyát és felelősségét, amelyben kénytelenek voltak — múltjukkal szakítva — koronás királyuk ellen hadbavonulni.

Tagadhatatlan, hogy a nyilvánosság előtt, különösen a felkelés első éveiben inkább Bercsényi forgott az előtérben. A viszonyokat még kellően nem ismerő fiatal Rákóczi háttérbe szorult s hagyta azt, hogy Bercsényi helyette intézkedjék. Az első évek békeértekezetein is inkább Bercsényi vitte a szót. Amikor pedig 1705—6-ban, a nagyszombati hosszas tárgyalások alatt, a távoli harctereken tartózkodó Rákóczi helyett ismét állandóan Bercsényi tárgyalt és intézkedett, a külföldi békeköveteknek valóban az lehetett az érzése, hogy ő az úr s Rákóczi, a conföderationnak csak reprezentatív feje. Hamel-Brainynx hollandi békeközvetítő és Lord Stepney bécsi angol követ szerint a magyarok között csak egy nagyészű fő van s ez Bercsényi. A többi, jelentéktelen magyar úr között ő az „oraculum“, s bár nem tartották mélyen megalapozott tudású férfiúnak, mégis elismerték csillogó, szikrázó elméjét, szellemi képességeit s lüktető tetterejét. Ilyen tájékoztatás alapján megérthetjük azt, hogy a külföld Rákóczi és Bercsényi egymáshoz való viszonyát úgy ítélte meg, ahogy azt az osztrák hivatalos munkában olvashatjuk: „Rákóczi war in Haltung und Wesen ein vollendeter Cavalier ... von dem ihn geistig überragenden Bercsényi beherrscht und geleitet.“ A látszat valóban Rákóczi ellen szólt, különösen akkor, amikor 1703 végén, felvidéki hadjáratának sikeres befejezése után Bercsényi Pozsony alatt állt s nem lévén ideje a Tokajt ostromló Rákóczitól külön felhatalmazást kérni, saját felelősségére küldött útleveleket a békeközvetítőknek és tárgyalt velük. Bercsényi

ellenségei ezt oly színben tüntették fel Rákóczi előtt, mintha ő a fejedelem megkérdezése nélkül akarna békét kötni Ausztriával. De Rákóczitól minden kicsinyes féltékenykedés távol állott. Szokott tárgyilagosságával, elhallgattatta a besúgókat s úgy ekkor, mint a későbbi évek tárgyalásain Bercsényit mindig megajándékozta teljes bizalmával és sohasem másította meg azokat az intézkedéseket, amelyeket az ügy érdekében az ő megkérdezése nélkül tett.

A békesség dolgában a fejedelem és főtábornoka között sohasem volt a legkisebb nézeteltérés sem. Mindketten bármely percben befejezték volna a háborút, ha megkapják azokat a biztosítékokat, amelyek nélkül a nemzet békéjét el sem tudták képzelni. A felkelés alatt többször volt alkalom a kiegyezésre. Az első években a bécsi udvar természetesen intranszigenz állásponton állva, a „rebellisek“ minden feltételét visszautasította. E merev álláspontjából később is csak keveset engedett, bár a tárgyalásokon résztvevő békeközvetítők, s az eseményeket pártatlanabban megítélő angol követ már 1706-ban leplezetlenül megírták azt, hogy a békesség létrejöttét nem a magyarok, hanem az udvar engesztelhetetlen felfogása hiúsítja meg. Az a vád, hogy a két vezér közül Bercsényi volt a háborús úszító, a békülni szerető Rákóczival ellentétben, teljesen alaptalan. Teljes harmóniában igyekeztek a békére vezető utat megtalálni annyira, hogy amikor 1711-ben Károlyi a helyzet felismerésében nem Rákóczi felfogásának megfelelően tárgyalt Pálffyval, — Bercsényi tovább is nem Károlyi, hanem a fejedelem felfogását tette magáévá.

A felkelés külföldi viszonylataiban már nem találjuk meg ugyanazt a teljes összhangot közöttük. Rákóczi fanatikus hittel bízott XIV. Lajosban s a francia segítséget mindig túlbecsülte. Bercsényi sohasem bízott a franciákban. Bizalmatlanul fogadta Des Alleurs kiküldetését: „... vajjon mit hoz ez a nagy hírű generális?“ Amikor látta azt, hogy a francia segítség, úgy pénzben, mint katonákban, jóval gyengébb, mint amit szerinte jogosan várni lehetett, ismét figyelmeztette Rákóczit, hogy ne bízzék a franciákban, mert ez a segítség csak olyan, mint a jágerkürt hangja a vadászaton, csak arra való, hogy harcra úszítsa őket, de nem segít rajtuk. Annál erősebben pártolta a felkelés vége felé — amikor már Rákóczi is keveselni kezdte a francia támogatást — Nagy Péter cár segítségének megnyerését. Ettől viszont kezdetben Rákóczi idegenkedett s csak a felkelés utolsó heteiben tartotta, — láthatólag Bercsényi befolyására — „infallibilisnek a Moszkva segélyt“. De ez ellentétek külpolitikai kérdésekben sem voltak sohasem mélyrehatóak. A fejedelem minden nagyobb elhatározása előtt meghallgatta főgenerálisát, de nem hagyta magát befolyásolni tőle csak olyan esetekben, amikor Bercsényi tanácsainak jogosultságáról maga is meg volt győződve.

Hogy Rákóczi, külpolitikai terveiben és hadműveletei gondolatainak végrehajtásában nem követte Bercsényi gondolatmenetét, arra számos bizonyítékot találunk. A hadjárat megindítása utáni hónapokban még nehéz felismerni azt, hogy a háború Rákóczi vagy Bercsényi tervei szerint folyt-e. De már 1704 tavaszán, amikor Bercsényi a Felvidéken operált és sürgette Rákóczi odajövetelét, a fejedelem nem

fogadta el javaslatait, sőt határozottan Bercsényi szándéka ellenére vezette személyesen a délvidéki rácok elleni hadjáratát. Ettől kezdve később sem hagyja magát befolyásoltatni és a hadiesemények a felkelés további éveiben is úgy zajlanak le, ahogy azt Rákóczi — gyakran Bercsényi ellenvetése dacára is — akarta. Az a körülmény, hogy Bercsényit a szécsényi gyűlés a főtábornoki — generalissimusi — címmel ruházta fel, sem változtatott a helyzeten. Neki ez a cím csak dísz, méltóságot adott, de ő sohasem vezette a kuruc sereg összeségét, mint a fejedelem után rangban következő legfőbb hadvezér, hanem seregcsoportokat vezetett — úgy mint a többi tábornok. Egyébként pedig, — az ónodi gyűlés óta már hivatalosan is — mint Rákóczi helyettese, a fejedelem mellett inkább tanácsadói, mint vezetői szerepkört töltött be. Ha Bercsényinek korlátlan és döntő befolyása lett volna Rákóczi felett és őt minden kérdésben szinte járószalagon akarta volna vezetni, akkor neki állandóan a fejedelem környezetében kellett volna tartózkodnia. A valóság azonban azt mutatja, hogy a hadjárat 8 éve alatt Bercsényi sokkal kevesebb időt töltött a fejedelem közvetlen környezetében, mint tőle távol, a hadszíntér más részén vagy bel- és külpolitikai tárgyalásokon. Volt időszak, pl. 1704 és 1705-ben, amikor 3—4 hónap is elmúlt anélkül, hogy személyesen találkoztak volna s Rákóczi — állandó levélváltásokon kívül, csak rendkívül fontos ügyekben rendelte magához Bercsényit néhány napos megbeszélésekre. Amikor pedig 1709 felé a főtábornok betegkedett és összeférhetetlen természete miatt mindig kellemetlenebbé vált, Rákóczi — emlékiratainak tanúsága szerint — szívesebben és szándékosan foglalkoztatta őt főhadiszállásától távol és küldte külpolitikai megbízatásokkal Lengyelországba.

Rákóczi Bercsényiben egyébként mindig feltétlenül bízott és belpolitikai kérdésekben szívesen hallgatott reá anélkül, hogy a vezetés gyeplőjét bármikor is neki átengedte volna. A „nagyvezér“ Miklós (mint ellenfele Ebergényi báró generális nevezte) — minden jó tulajdonságát, ezek között elsősorban megalkuvást nem ismerő hazafiasságát, kitűnő ítélőképességét, gyors észjárását Rákóczi kellően értékelte.

A magyar közigazgatás és rendi alkotmány ügyeit Bercsényi sokkal jobban ismerte, mint Rákóczi. Az országgyűlések előkészítésében, a bonyolult belpolitikai ügyekben tehát Bercsényi túlsúlya érthető volna. De nem élt hatalmával. Annyira tisztelte a fejedelmet és annyira tisztában volt azzal a káros hatással, amit a fejedelemmel való esetleges vetélkedése a nemzeti ügyre gyakorolt volna, hogy soha sem toltta magát előtérbe s ha vitás kérdésekben élesen összeütközött a confoederatio többi főszereplőjével és kíméletlenül ledorongolta azok érveléseit, ezt mindig Bercsényi Miklós, a magát türtóztatni nem tudó főúr, de sohasem a fejedelem helytartója tette. Bercsényi lelki nagyságának egyik legdicséretreméltóbb vonása az, hogy erős egyéniségét, az eszme diadala érdekében alá tudta rendelni a nála sokkal passzívabb Rákóczinak.

Azt már tudjuk, hogy sem Rákóczi, sem Bercsényi nem született hadvezérnek. De kettőjük között feltétlenül Rákóczi volt a vezéri polcra alkalmasabb. Bercsényi ismerte ugyan a háborút, a török idők-

ben vitézül küzdött, de seregvezetői tehetsége nem volt. Azonfelül az a rossz tulajdonsága volt, hogy éppen a válságos percekben tétovázott vagy tanácstalan lévén: nem avatkozott az eseményekbe. Az első nagyobb csatában, Nagyszombat alatt 1704 Karácsony ünnepén — volt Rákóczi-nak először alkalma tapasztalni azt, hogy Bercsényi a csaták forgatagában elveszti a fejét. A jobbszárny lovasságát bízta reá s amikor az — Bercsényi rosszul kiadott parancsa szerint — harcba lépve bajt okozott, tanácstalanul otthagya a csatát e pontját s Rákóczit alkalmatlan javaslatokkal zavarta, úgyhogy a fejedelem, a nála szokatlan indulatossággal küldte vissza Bercsényi szárnysegédét, rendreutasító parancssal tétovázó urához. A következő évben a Vág-Dudvág mocsaraiban Bercsényi indokolatlan passzivitása lényegesen megkönnyítette Herbeville császári marsallnak, a Rákóczitól nagyon ügyesen készített kelepceből való kiszabadulását. Hasonló esetek azután is megisméltődtek. Ezért indokoltnak kell tartanunk Rákóczinak azt a megjegyzését Bercsényinek a trencsényi csatában tanúsított magatartásával kapcsolatban, hogy „a főtábornok ilyen alkalmakkor személye végett nagy zavarban szokott lenni.“

De nemcsak a csaták vezetése közben, hanem a hadműveletek tervezése és végrehajtása terén is megtalálhatjuk az elvi ellentéteket a fejedelem és főtábornoka között. Rákóczi az erőket összefogva szerette alkalmazni és határozott érzéke volt a nagyobb seregtestek stratégiai szempontok szerinti alkalmazása iránt. Bercsényi kevesebbet törődött a stratégiával és hajlandó volt kisebb helyi sikerekért, nagyobb horderejű, de lassabban megérő hadműveletekről lemondani. Seregét sokszor olyankor is felaprózta, kisebb — bár eredményes — portyázások kedvéért, amikor annak egységes alkalmazása távolabb fekvő célokért, nagyobb eredménnyel járt volna. (Úgy 1703-ban, mint 1704—05-ben elmulasztja Bécs megrohanását, bár a hadihelyzet ezt akkor lehetővé tette.) Erőteljes és kíméletlen parancsoláshoz szokott egyéniségének ellentmondó ilyen passzivitását, csupán a válságos percekben tétovázó természetével magyarázhatjuk. A sokkal csendesebb s tétlenebbnek látszó Rákóczi ilyen esetekben sokszor csodálatosan vállalkozó szelleművé válik, bár minden hazard elhatározástól vagy nagy kockázattal, véráldozattal járó vállalkozástól irtózott. (Ilyen merész, de indokolt tervei voltak a már említett vág-dudvági kelepce, Erdély felé való vonulása 1705-ben, a trencsényi csata előtti sziléziai expedíció, a romhányi csatára való felvonulás, stb.) Hadműveleti téren Bercsényi valóban nem gyámkodott Rákóczi felett, sőt inkább zavarba hozta a fejedelmet ismételtén, amikor saját tanácstalansága érzetében tőle kért sürgősen tanácsot, utasításokat, támogatást, csapatot olyankor is, amikor jól tudta azt, hogy a fejedelemnek nincs módjában őt megsegíteni. (Pl. 1705 tavaszán a Pozsony-vidéki hadműveletekkel kapcsolatban, amikor a fejedelemnek minden figyelmét és erejét a Pest-Buda és Bottyánvár körüli eseményekre kellett fordítania.)

Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a felkelés katonai részének lebonyolításában feltétlenül és minden vonatkozásban Rákóczit illeti meg az elsőség, bár Bercsényinek e téren is mindig tág működési kört biztosított. Két ilyen ellentétes természetű és vérmérsékletű

ember között, mint a fejedelem és helyettese, — hosszú éveken át tartó együttműködés közben, természetesen felmerültek nézeteltérések. De mindkét férfiú lelki nagyságának bizonyítéka, hogy azokat ők önmagukkal elintézték, sokszor anélkül, hogy környezetük ezt érezte volna. Bercsényi meghatóan romantikus ragaszkodással, szeretettel, sőt rajongással tekintett Rákóczira, akiben ő nemcsak választott fejedelmét, hanem természet szerint való urát is tisztelte. Rákóczi viszont Bercsényiben élete végéig azt az embert látta, aki neki önzetlenül barátja minden hátsó gondolat nélküli híve, aki őt tűzön-vízen át követi s féltékenyen őrökdi afelett, hogy mindenki Rákóczit tartsa a felkelés urának.

Az emberi természet gyarlósága, hogy szívesen igyekszik harmóniát bontani ott is, ahol azzal árt. A felkelés szereplői közül akadnak olyanok, akik szívesen vertek volna éket Rákóczi és Bercsényi közé. Nem azért mintha nem tisztelték volna Rákóczit, hanem azért, mert Bercsényit gyűlölték. A besúgók többször figyelmeztették Rákóczit arra, hogy Bercsényi neki ellenlábas a maga törekszik Rákóczi helyére, úgy a *confoederatio* élére mint erdélyi fejedelmi méltóságára. Rákóczi ezeknek a gyanúsításoknak hitelt sohasem adott. Előkelő gondolkodásával s fölünyes szemlélképeségével nagyon jól felismerte az intrikák titkos rúgóit. Önzetlenségének és bizalmának legszebb tanujelét adta akkor, amikor a zsbói csatavesztés után maga ajánlotta fel Bercsényinek azt, hogy az ott nem kedvelt Forgách Simon tábornagy helyett, menjen le Erdélybe, mint a fejedelem teljhatalmú megbízottja. Bercsényi a súlyos problémákkal kapcsolatos megtiszteltetést elhárította magától s ezzel elhallgattatta az e kérdés körül felburjánzó sugdolózásokat.

Rákóczi nagyon jól tudta azt, hogy mit köszönhet Bercsényinek. Igyekezett is őt minden alkalommal bizalmával nyíltan is kitüntetni. Az 1704. évi sikeres felvidéki hadműveletek után nehéz díszes aranylánccal tüntette ki tábornokát, amit az rövid, de annál tartalmasabb szavakkal köszönt meg: „Az láncz iránt való kegyelmességét Ngodnak alázatossan köszönöm; mindgyárt fel is csináltatom (a párduczborre) s ma vetem nyakamban, — erősebb lesz egy vasderéknál nyakamban, Ngod emlékezetivel..

Egy — 1780-ban megjelent — francia munka (Sacy: *Histoire générale de Hongrie*) Rákóczi és Bercsényi viszonyát érdekes módon világítja meg. Azt mondja, hogy nehéz két egyformán kiváló embernek, egyforma lépésben haladni egy vonalon, anélkül, hogy féltékenykedés ne támadjon közöttük. A gróf, alantasait nem lázította ugyan a fejedelem ellen, de igyekezett azokat maga számára megnyerni. Rákóczi igen nehéz helyzetbe került vele szemben, akinek becsvágya s tehetsége mellett ő háttérbe szorult. Az a meggyőződése azonban, hogy Bercsényi az ő ellenlábas, alaptalan volt, de mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy környezetében azt a látszatot keltse, mintha ez a nem létező vetélkedés, valóban lappangott volna közöttük.

Bécsi körök Bercsényit gúnyosan „magyar Cromwellnek“ szerették emlegetni. A hasonlat sántít. Erély, elszántság, határozottság dolgában Bercsényi hasonlítható a puritánok vezéréhez. De Cromwell

ellenfelét, I. Károly királyt, — amikor az hatalmába került — elzáratta és a csonkparlamenttől megszavazott kivégeztetését jóváhagyta. Bercsényi, akinek „rebellis“ volta dacára az alkotmánytisztelet lelke mélyén gyökerezett, ilyen erőszakos lépésre alig lett volna képes. Ha a forgandó hadiszerecsé úgy hozza magával, hogy a bécsi erdőkben és Laxenburg körül ismételtén portyázó kuruc huszároknak sikerül Lipót vagy József császárt foglyul ejteni, azt hiszem Bercsényi lett volna a legelső, aki ezt a pompás alkalmat nem az uralkodó kivégzésére, hanem a békés megegyezés előmozdítására használta volna fel.

Bercsényi indulatos és ellentmondást nem tűrő természete Rákóczi sokszor sodorta kellemetlen helyzetekbe. Egy alkalommal, 1706-ban, Rákóczi főhadiszállásán, egy esti parancskiadás közben, a fejedelmi sátorban összegyűlt tábornokok, főtisztek, udvari főemberek jelenlétében a Bercsényi és Forgách között már régóta lappangó ellenszenv nyíltan kitört. A két főúr, — nem törődve a fejedelem jelenlétével — hevesen összekapott és a sátorból kirohant. Rákóczi a tőle szokott tárgyilagossággal mérlegelte az összetűzés okát és Forgáchnak adott igazat. Bercsényi nagyon megneheztelt ezért s a fejedelemnek nehezen sikerült elhittetni vele azt, hogy egyedül igazságszeretetétől vezérelve döntött így, nem pedig azért, hogy Forgáchnak kedvezzen. Bercsényi haragja néhány nap múlva lelohadt s ez a vélt mellőzés sem lazította a kapcsolatot közöttük.

A főtábornok egyébként sohasem vétett a Rákóczi iránt való köteles tisztelet ellen, ő, aki előszeretettel tarkította leveleit igen szellemes, de csipős, sőt sokszor kíméletlen megjegyzésekkel, a fejedelemről soha másképpen nem nyilatkozott, mint a legmélyebb tisztelet és hódolat szavaival. Több ezerre menő levelei közül csak egyetlenegyben találunk egy—talán kissé tiszteletlennek tetsző — megjegyzést, illetve hasonlatot Rákócziról. Ezt a levelet 1704-ben, abban az időben írta, amikor Pekry tábornagy fondorkodásai rövid időre kissé megzavarták a fejedelem és főtábornoka közötti összhangot. Bercsényinek nem tetszett Rákóczinak egy hadművelleti intézkedése s ezzel kapcsolatban ezt írja neki. „Olyan Nagyságod, mint az paradicsommadár: nagyok az szárnyai s kicsiny az corpusa, csak az orrán függ az szegény kis madárka, s úgy lógatja az szél.“ Ezért a nem nagyon szerencsés hasonlatért Rákóczi nagyon megneheztelt. Válaszát ugyan nem ismerjük, de Bercsényinek néhány nap múlva írt bocsánatkérő és engesztelő kimagyarázkodásából azt következtethetjük, hogy Rákóczi főleg az bántotta, hogy ingadozónak tekintik, aki a könnyű szelek járása szerint vezeti az ország sorsát. E bocsánatkérő levél néhány mondata igen jellemző Bercsényinek a fejedelemhez való viszonyára: „Nagyságodért életemet, véretem mind magam s mind Isten és fátum szentelte s kötelezte, özvényüggözte Nagyságodhoz való szíves kötelességemmel. Ezt méltóztassék Nagyságod elhinni és most is kegyesen említett emlékezeti ennek Nagyságod által, nem kevéssé gerjesztette, úgy is égő tüzet hívségemnek... Micrt nem dorgál, nem büntet magamat is Nagyságod? annyival is erősebb volnék én... csak óhajtóm — hitemre, hogy Nagyságod méltóságos oldala mellől szolgálhatnék az hazának.“

A főgenerális sok más levélben hasonló gondolatokkal rögzíti le függő érzését és ragaszkodását fejedelme iránt. Ha ezeket a gondolatait olvassuk és szembeállítjuk Rákóczi felfogásával a közöttük lévő kapcsolatról, akkor akaratlanul is arra a meggyőződésre jutunk, hogy Rákóczi meg tudott volna lenni Bercsényi nélkül, mert lelki adottságai amúgyis magános emberré nevelték. Ha Bercsényi helyett másvalaki bírja őt arra, hogy a nemzeti mozgalom élére álljon, azt épp olyan hatáskörrel ruházta volna fel, épp annyira bízott volna benne, mint Bercsényiben. Bercsényit Rákóczi nélkül azonban nehéz elképzelni. Neki kellett valaki, aki — mint a nemzeti eszme megtestesült szimbóluma — előtte jár, akinek oldala mellett küzd, fárad, dolgozik önzetlenül, anélkül, hogy kinyújtáná kezét oly hatalom felé, amelyet meggyőződése szerint az isteni Gondviselés egyedül és kizárólag Rákóczinak szánt. Hogy Bercsényi sohasem akarta félretolni vagy háttérbe szorítani a fejedelmet, annak legmeggyőzőbb bizonyítéka: működése a felkelést megelőző években. Neki valóban nem nagy fáradságába került volna már akkor a felkelés élére állni, amikor a fiatal, német környezetben nevelt Rákóczi herceget, itthon jóformán senki sem ismerte, sőt mindenki tudta róla azt, hogy amikor az 1697. évi kuruc lázongások rendezői a fővezéri méltóságot rá akarták erőszakolni, ez elől Bécsbe menekült. De Bercsényinek kellett valaki, akit ő emel magasba, hogy azután fenntartás nélkül hódoljon neki. Rákóczit fejedelmi öntudata, egész magatartása annyira a felkelés valamennyi szereplője fölé emelte, hogy kortársai közül senki sem tudta volna letaszítani őt arról a polcra, amelyre a nemzet akarata helyezte. A nemzet éppoly jól ismerte őt, mint Bercsényit s ha — ami elképzelhetetlen — a confoederatio vezérei között palotaforradalom tör ki, akkor annak célja sohasem Rákóczi, hanem csak Bercsényi eltávolítása lehetett volna, mert Rákóczit mindenki tisztelte és szerette. Bercsényit is mindenki tisztelte, de mindenki félt tőle és senki sem szerette.

Rákóczi Bercsényinek minden kiválóságát és hibáját alaposan ismerte. Az a kép, amit róla száműzetése alatt írt emlékirataiban festett, tárgyilagos, de mégsem hízelgő. A fejedelem általában nagyon pesszimiztikusan ítélte meg környezetét s emlékiratainak alaphangját a sikertelenség feletti elkeseredés határozza meg. Bz lehet az oka annak, hogy visszaemlékezéseiben erről a leghívebb barátjáról sem nyilatkozik magasztaló hangon. De sorából kicrezhetjük azt a megbecsülést és vonzalmat, amelyet főtabornoka iránt állandóan érzett. Ez az ember neki igazán híve volt, nemcsak akkor, amikor az események homlokterében együtt fáradoztak a felkelés ügyének diadalra vitelében, hanem az azt követő, vigasztalanul szomorú években is. A fejedelemnek és főtabornokának viszonya a megértő, önzetlen barátság és kölcsönös megbecsülés szép példája. Egyaránt nagyok voltak életükben s egyaránt méltók arra, hogy nemzeti hőseink sorában a legelső helyet foglalják el. Nem egymás előtt vagy mögött, hanem egymás mellett.

MARKÓ ÁRPÁD